

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри організації підприємництва та біржової діяльності
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
кандидата економічних наук, доцента **ТОМАШЕВСЬКОЇ Ольги Анатоліївни**
на дисертацію **ТКАЧА Назара Максимовича**
на тему: **«Ефективність виробництва нішевих сільськогосподарських культур
на засадах сталого розвитку»**,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Виклики повномасштабної війни відчули всі без виключення галузі економіки України. Так, аграрний сектор зазнав значних втрат і збитків, мало місце скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та зниження рівня його економічної ефективності. Рівень цін на зернові культури на внутрішньому ринку України «прив'язаний» до експорту, а в умовах сьогодення відбувається скорочення обсягів експорту зерна з України через блокування українських чорноморських портів і атаки росії на українські порти на річці Дунай. Відповідно для внутрішнього ринку характерними є значні запаси неекспортованих ранніх (пшениці, ріпаку, ячменю), пізніх зернових культур (кукурудзи, сої), а також продуктів переробки соняшника. До того ж, для світових балансів характерним є достатній рівень пропозиції зернових, через що з погляду зберігання та потенціалу зростання цін ці культури виглядають менш привабливо. Відтак, проблеми в логістичному ланцюгу та відносно низький рівень реалізаційних цін на традиційні сільськогосподарські культури зумовлюють актуальність диверсифікації українського аграрного сектору введенням у його структуру нішевих культур.

У зв'язку з цим проблеми, порушені в дисертаційному дослідженні Назара Ткача, зокрема щодо обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку, є досить актуальними.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій дисертації, їх достовірність і новизна. Автором роботи обґрунтовано та вирішено такі завдання: досліджено теоретико-методичні підходи до трактування поняття «ефективність»; охарактеризовано сутність і значення нішевих культур у контексті забезпечення ефективності аграрного виробництва і досягнення цілей концепції «Сталого розвитку»; виявлено та узагальнено переваги виробництва нішевих сільськогосподарських культур і можливості, які з'являються з його розвитком; проаналізовано сучасний стан вирощування нішевих сільськогосподарських культур в Україні; здійснено оцінку економічної ефективності виробництва зернових нішевих сільськогосподарських культур в Україні на прикладі гречки; здійснено оцінку економічної ефективності виробництва технічних нішевих сільськогосподарських культур в Україні на прикладі коноплі; обґрунтовано

інноваційні напрями використання нішевих сільськогосподарських культур для підвищення ефективності їх вирощування на засадах концепції «Сталого розвитку»; виконано моделювання міри нішевості сільського господарства на основі індексів клімату і купівельної спроможності населення; обґрунтовано можливості підвищення ефективності виробництва нішевих культур через реалізацію проєктів довгострокового інвестування.

Автором розроблено алгоритм розрахунку індексу нішевості галузі рослинництва аграрного сектору держави/окремого регіону, що дозволить визначати рівень залучення сільськогосподарських підприємств до вирощування нішевих агрокультур. Такий алгоритм доцільний для використання в рамках формування аграрної політики в частині розроблення заходів щодо розвитку нішевого виробництва в галузі рослинництва, як альтернативи вирощуванню монокультур, і запровадження різних видів підтримки виробників нішевих культур, зокрема представників дрібного і малого агробізнесу, для підвищення ефективності їхньої діяльності та досягнення Цілей сталого розвитку у воєнний і повоєнний періоди.

Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні напрямів підвищення ефективності виробництва продукції нішевих культур на засадах сталості.

Структура дисертації характеризується логічною внутрішньою побудовою, що дозволило автору повною мірою охопити предмет дослідження. У роботі цілком забезпечено комплексність і системність підходів до вивчення, відповідність методики поставленим завданням. Дослідження базується на об'ємній джерельній базі та широкому методичному забезпеченні, що уможливило повне вивчення об'єкта в усій різноманітності його взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел і додатків.

У першому розділі **«Теоретико-методичні підходи до дослідження ефективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку»** здійснено теоретичний огляд літератури, що стосується трактування поняття «нішеві культури» та їх ролі в розвитку сільськогосподарського виробництва. Автором визначено «нішеві культури» як види продукції, які займають незначну частку в загальній структурі сільськогосподарського виробництва, але мають високу додану вартість, значний експортний потенціал і сприяють розширенню асортименту сільськогосподарської продукції. Встановлено, що виробництво нішевих культур позитивно впливає на стан ґрунтів, сприяє збереженню біорізноманіття та забезпечує додаткові можливості для розвитку малих фермерських господарств, зокрема завдяки можливості зменшення залежності від традиційних культур і монокультурного виробництва.

Другий розділ **«Аналіз економічної ефективності виробництва продукції нішевих сільськогосподарських культур в Україні»** присвячено дослідженню сучасного стану

виращування нішевих культур в Україні, аналізу їх структури, площі посівів і основних трендів у галузі. Автором виявлено, що розвиток нішевого виробництва стримується низкою факторів, зокрема недостатнім рівнем державної підтримки малих фермерських господарств, обмеженим доступом до інвестицій і сучасних технологій тощо. У сучасних складних умовах перед аграрним сектором постають додаткові виклики – проблеми з доступом до ринків, логістикою та відсутністю стабільного державного фінансування. За таких умов саме нішеві культури можуть стати стабілізуючим фактором, оскільки на них є попит як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, особливо серед споживачів, що надають перевагу екологічним і органічним продуктам.

У третьому розділі **«Напрямки підвищення ефективності виробництва продукції нішевих культур»** обґрунтовано, що впровадження інноваційних підходів до використання останніх сприятиме забезпеченню цілей «Сталого розвитку», зокрема в сфері енергоефективності за рахунок зменшення частки викопного палива в структурі постачання первинної енергії країни. Так, автором розраховано, що відведення 3 % від загальної посівної площі під три енергетичні нішеві сільськогосподарські культури (тритикале, енергетичну кукурудзу, сорго) в Україні можливим стане розширення доступу до чистої енергії за рахунок збільшення розміру відновлювальних джерел енергії на 47 %, що у структурі загального постачання первинної енергії держави збільшить розмір відновлювальних джерел енергії з 7 % у 2020 р. до 10 % в проєктному році. Також це сприятиме зниженню власної енергозалежності за рахунок виробництва 3,3 млрд м³ біометану з біомаси, отриманої від представлених енергетичних культур, що дасть змогу зменшити імпорт природного газу на 77 % порівняно з 2023 роком. До того ж такі заходи можуть сприяти пом'якшенню наслідків зміни клімату за рахунок спалення 3,3 млрд м³ біометану та зниженню викидів CO₂ на 5 %, порівняно з розміром викидів діоксиду вуглецю у 2022 р.

У роботі обґрунтовано, що зміни клімату й купівельної спроможності населення в бік зростання зумовлюють поширення нішевого виробництва, зокрема в рослинництві, що, у свою чергу, може сприяти підвищенню ефективності виробництва підприємств аграрного сектору на засадах сталого розвитку.

Дисертація завершується ґрунтовними висновками.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. У дисертаційному дослідженні автору вдалось досягти поставленої мети. Основні положення роботи доведені до рівня конкретних розробок і рекомендацій, які можуть бути використані у практичній діяльності.

Представлені у дисертаційному дослідженні пропозиції щодо методики розрахунку індексу нішевості рослинництва та інноваційного використання нішевих сільсько-

господарських культур, зокрема в біоенергетиці, були використані при формуванні планів стратегічного розвитку Глибочицької територіальної громади.

Практичні рекомендації щодо розроблення і реалізації проектів довгострокового інвестування як фактору підвищення ефективності виробництва нішевих культур із використанням грантових коштів представниками дрібного й малого агробізнесу запроваджуються в рамках діяльності підприємства ТОВ «Деметра-Альянс».

Теоретико-прикладні положення роботи щодо інноваційних напрямів використання нішевих сільськогосподарських культур як чинника підвищення ефективності їх виробництва та інструменту мінімізації ризиків агробізнесу використовуються в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Оцінка ризиків в агробізнесі» на кафедрі економіки економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України в рамках підготовки фахівців ОС «Магістр» спеціальності 051 «Економіка».

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій у наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження повною мірою висвітлено у 12 наукових працях, зокрема в 4 статтях у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України і 8 тезах доповідей на міжнародних конференціях.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею з науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У роботі відсутнє привласнення чужих ідей, результатів або слів без оформлення належного цитування. Таким чином, у дисертаційному дослідженні Назара Ткача на тему: «Ефективність виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку» відсутні порушення академічної доброчесності.

Питання для дискусійного обговорення та недоліки дисертації щодо її змісту та оформлення. У цілому позитивно оцінюючи роботу, можна відзначити такі дискусійні моменти:

1. Наведений у розділі 1 матеріал щодо сутності й значення нішевих культур у контексті забезпечення ефективності аграрного виробництва доцільно було б доповнити конкретними прикладами з українського чи міжнародного досвіду, які ілюструють переваги вирощування нішевих культур – такими як, наприклад, зростання прибутковості та покращення стану ґрунтів, оскільки вирощування нішевих культур окрім економічного має й екологічний ефект. Це надало б дослідженню більшої прикладної цінності.

2. Аналіз економічної ефективності виробництва продукції нішевих сільськогосподарських культур, представлений у розділі 2, варто було б доповнити дослідженням

рівня, чинників і тенденцій формування попиту та цінової кон'юнктури на внутрішньому та зовнішньому ринках.

3. У розділі 3 доцільно було б розглянути інтеграцію вирощування нішевих культур із харчовою промисловістю, так як у сучасних умовах у контексті дотримання концепцій здорового харчування, вегетаріанства, веганства, флекситаризму тощо зростає попит на продукти переробки низки нішевих культур – нуту, вівса, квасолі та ін., з яких виробляють, наприклад, хумусові снеки, аквафабу, нутовий протеїн. Виробництво таких продуктів глибокої переробки сприятиме створенню доданої вартості.

Водночас наведені зауваження та дискусійні моменти дисертаційного дослідження принципово не впливають на наукову та практичну цінність одержаних автором результатів і не знижують у цілому високої позитивної оцінки роботи.

Загальний висновок. Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливе наукове завдання. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладення в опублікованих наукових працях повністю відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України. Таким чином, дисертація на тему: «Ефективність виробництва нішевих сільськогосподарських культур на засадах сталого розвитку» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року, наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Ткач Назар Максимович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат економічних наук, доцент Ольга ТОМАШЕВСЬКА